

BEKTAŞİ TEKKELERİNİN KAPATILMASI VE HAMDULLAH EFENDİ

The Stopping of the Bektashi Order and Hamdullah Efendi

Der Abschluss des Bektashi-Ordens und Hamdullah Efendi

Serkan ERDUĞAN*

*Garip bülbül niçin gamlı yaşlısın
Geçer keş günleri yaz var ucunda
Gül açılır gonca ile beraber
Güller solar sonra göz var ucunda
Hamdullah Çelebi*

ÖZ

13. yüzyılda Hacı Bektaş-ı Velî'nin tasavvuf anlayışıyla kurulan Bektaşîlik ile Osmanlı'nın ilk düzenli ordusu olan Yeniçeri Ocağı arasında güçlü bir bağ olduğu bilinmektedir. Bu güçlü ilişkinin en önemli kanıtlarından biri de 1826 yılında dönemin padişahı II. Mahmud'un bozulan askerî sistemi ortadan kaldırmak için yaptığı çalışmalarda, Yeniçeri Ocağı'nı lağvettikten hemen sonra bu programı tamamlamak adına Bektaşîliği de yasaklamasıdır. Vaka-i Hayriye adıyla bilinen bu olaylarda Yeniçeri Ocağı ağır bir kıyım maruz kalmış ve bozulan askerî yapının suçlusu olarak görülen Bektaşî tarikatı da askerî oluşumun bertaraf edilmesinden hemen sonra II. Mahmud'un müdahalesine maruz kalmıştır. Bu olaylarda pek çok Bektaşî dergâhı tamamen ortadan kaldırılmış, bazıları tahrip edilerek sadece türbe kısmı sağlam bırakılmış, bir kısmı da 'kadîm' addedilerek dokunulmamış ancak başına Nakşibendî şeyhleri atanarak kontrol altında tutmak istenilmiştir. Bu çalışmada Bektaşîlik-Yeniçeri Ocağı ilişkisi ve Vaka-i Hayriye adıyla anılan olaylar bütünüünün yanında, Nevşehir/Hacıbektaş'taki merkez tekkeye postnişinlik yapan Hamdullah Efendi'nin yaşamı ve onun edebî yönü ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bektaşîlik, Yeniçeri, 1826 Olayları, Hamdullah Çelebi, Hasretî.

* MA., Ankara/Türkiye, serkannerdugan@gmail.com.

ABSTRACT

It is a known fact that there was a strong bond between Bektashism, formed with the Sufi philosophy of Haji Bektash Veli in the 13th century, and the Janissaries, the first Ottoman regular army. One of the most important evidences of this strong bond is, shortly after abolition of the Janissaries, the prohibition of Bektashism in 1826 by Sultan Mahmud II in order to complete his plan to abolish broken military system. In this incident known as the auspicious incident, the Janissaries were exposed to serious mistreatment and the Bektashi order, seen as a reason for the broken military structure, felt the fury of Mahmud II right after the disbanding of military formation. During these events, many Bektashi lodges were destroyed completely, some were ruined and only the tomb parts stayed intact, and some of them considered “ancient” remained untouched and, as required, they were kept under the control of Naqshbandi sheiks. Beside the Bektashism-Janissaries relation and the events known as the auspicious events, this paper will discuss the life and the literay aspect of Hamdullah Efendi, the sheik of the central tekke in Nevshehir/Hajibektash.

Keywords: Bektashism, Janissaries, events of 1826, Hamdullah Chelebi, Hasreti.

ZUSAMMENFASSUNG

Es ist bekannt, dass es eine starke Bindung zwischen dem Bektaschitum, welches im 13. Jahrhundert von der Sufi-Philosophie des Hadschi Bektaş Veli gegründet wurde und dem Janitscharen Orden, dem ersten regulären Heer des Osmanischen Staates, gegeben hat. Einen der stärksten Beweise für diese intensive Beziehung liefert die Tatsache, als der damalige Osmanische Sultan Mahmut II. im Jahre 1826 zwecks Abschaffung des ineffizienten Militärwesens den Janitschari-Orden auflöste und im Anschluss danach auch als Ergänzung dieses Programms das Bektaschitum verbot. In diesen - in der Literatur - als segensreiches Ereignis (Vaka-i Hayriye) bekannten Geschehnissen wurde der Janitscharen-Orden schwer massakriert und der Bektaschi Orden, der für die Ineffizienz des Militärwesens mitverantwortlich gemacht wurde, unmittelbar nach deren Auflösung dem Zorn des Sultan Mahmut II. zum Opfer gefallen. Bei diesen Ereignissen wurden viele Bektaschi-Konvente vollständig aufgelöst, einige von ihnen wurden bis auf den Mausoleum-Bereich zerstört, während einige als "geschichtlich" angesehen wurden und intakt blieben, die aber unter die Obhut der Naqschbandīya-Scheichs gestellt wurden, um sie so unter Kontrolle zu halten. Die vorliegende Arbeit geht zum einen auf die Beziehung zwischen dem Bektaschitum und dem Janitschari Orden ein und untersucht die gesamten Ereignisse, die als segensreiches Ereignis (Vaka-i Hayriye) bekannt sind, und analysiert zugleich auch das Leben und das literarische Wirken von Hamdullah Efendi, welcher als Vorsteher (postnişin) des zentralen Klosters in der Zenrale in Nevşehir/Hacıbektaş tätig war

Schlüsselwörter: Bektaschitum, Janitscharen, die Ereignisse um 1826, Hamdullah Çelebi, Hasretî.

Giriş

Alevilik-Bektaşılık tarihindeki en önemli olaylardan birisi de Sultan II. Mahmud tarafından Yeniçeri Ocağı'nın ve onunla bağlantılı olan Bektaşî tekkelerinin 1826 yılında kapatılması olayıdır. Bu süreçte binlerce Yeniçeri öldürülmüş, binlercesi ise takibata uğramaktan kurtulamamıştır. Bektaşî babalarının da kimisi öldürülmüş, kimisi ise sürgüne gönderilmiştir (Noyan 1998: 174). Darphane'de tutuklu bulunan altı Bektaşî ileri geleninden Kıncı Baba Üsküdar'da, İstanbul Ağasızâde Ahmed Tophane'de ve Salih Efendi Babihümayun'da 10 Temmuz 1826'da halkı sözleriyle kalben ve fiilen azdırmak, Yeniçeri isyanına destek vermek gibi suçlamalarla idam edilmiştir (BOA, HAT, 290/17351: Esad Efendi, Üss-i Zafer: 209). Ayrıca Vaka-i Hayriye'de Yeniçerileri kıskırttıkları tespit edilen Esad Baba ile Yedikule Tekkesi şeyhi Hüseyin Baba da idam edilmiştir (BOA, HAT, 293/17438; Ahmed Lütfi Efendi, Tarih-i Lütfi: 178).

Bunun yanında tekkelerin bir bölümü yıkılmış, bir bölümü ise türbe kısmı kalacak şekilde tahrip edilmiştir. Gönen kazasının Kale köyündeki Ramazan Baba Tekkesi kapatılıp bağ ve tarlalarına el konulmuştur (BOA, MAD, 9771: 79; MAD, 9775: 15). Yine bu çevrede yer alan Hacı Menteş Tekkesi kapatılıp, tekke çevresindeki araziye el konulmuştur (BOA, MAD, 9771: 79). Kırmastı'nın Paşalar köyündeki Kara Baba Tekkesi ile Reşadiye köyündeki Eğrinmez Sultan Tekkesi, kazaya üç saat mesafedeki Kötürüm Baba ve Hacı Menteş tekkeleri de yıkılarak sadece türbe mahalleri bırakılmıştır (BOA, MAD, 772: 266). Tekkelerdeki Bektaşîliğe ait bütün eserler yakılarak imha edilmiştir (Altınok, 1998: 311). Sultan II. Mahmud tekkelerde bulunan evrak ve kitapların incelenmek üzere zapt edilmesini, bazen bu tür kitapların sahaflarda satıldığına haber alındığını (Ahmed Rıfki, Bektaşî Sırrı: 92 ve 111), bunların tespit edilerek ortaya çıkarılmasını ve gerekirse imha edilmesini emretmiştir (BOA, Mühimme-i Asakir Defteri, nr. 26: 61). Bu itibarla Arnavutluk'un Berat şehrindeki Ali Baba Tekkesinin Arapça ve Farsça el yazma eserleri yakılmıştır (Movako, 1999: 51). Bu yapılanlar Osmanlı'yı askerî ve sosyal açıdan çöküşe sevk etmiştir. Vaka-i Hayriye adıyla bilinen Yeniçeri kurumunun ortadan kaldırılmasıyla yetişmiş askerî gücünü bir anda yitiren Osmanlı Devleti'nin siyasal ve askerî sıkışıklığını fırsat bilen Rusya derhal harekete geçerek bir süredir Osmanlı aleyhine bekletilen Bükreş Antlaşması'nı onaylatmıştır. Diğer yandan Vaka-i Hayriye olayında büyük darbe yiyen Bektaşîler İstanbul'dan uzaklaşarak Rumeli'ye göç etmişler ve Balkanlarda Arnavutluk'u merkez haline getirmişlerdir (Altınok, 1998: 311).

Bu olaylar yaşanırken Bektaşî tarikatının merkez postnişini olan Hamdullah Çelebi önce idam maksadıyla yargılanmış, daha sonra idam kararından vazgeçilerek hakkında sürgün kararı alınmıştır. Amasya'ya sürgün edilen Hamdullah Çelebi'nin merkez dergâhla ilişkisi kesilerek, vakıf gelirlerine de el konulmuştur. Hamdullah Çelebi, ölümüne kadar maddi sıkıntıların yanında, yapılan haksız suçlamalardan, memleketi ve dergâhına olan özleminden dolayı manevi sıkıntılar da yaşamıştır.

Sürgün yeri olan Amasya'da ölümünden sonra 1847 yılında mezarının üzerine türbe yaptırılan Hamdullah Çelebi, mürsitliğinin yanında şair yönüyle de bilinmektedir. Amasya'ya sürgününe kadar şiirlerinde 'Hamdullah' mahlasını kullanırken, sürgünden sonra yaşadığı yere ve dergâhına olan özleminden dolayı 'Hasretî' mahlasını kullanmıştır.

1. Bektaşîlik ve Yeniçeri Ocağı

Bektaşîlik, 13. yüzyılda Hacı Bektaş-ı Velî tarafından temel ilke ve söylemleri oluşturulmuş, Balım Sultan tarafından kurumsallaştırılmış kültürel, sosyolojik, düşünsel ve tasavvufî bir organizasyondur. Dayanaklarını Türklerin millî kültürü ile 'Ehl-i Beyt', 'On İki İmam', 'Nübüvvet' ve 'Velayet' gibi İslamî, dinî öğelerden alan Bektaşîlik, prototip örnekleri Türkistan'da, Horasan'da Hoca Ahmet Yesevî gibi tarihî-karizmatik kişiliklerin çevresinde şekillenen 'Horasan-Türk tasavvuf geleneği', 'Türk Müslümanlığı' düşün evreninde zeminini bulur (Kılıç ve Kökel, 2006: 1).

Bektaşîlik; Allah'ın varlığına, Kur'ân-ı Kerim'in hak kitap, Hz. Muhammed'in en son peygamber, Hz. Ali'nin velilerin ilk halkası olduğuna, Hacı Bektaş-ı Velî'nin pirlğine inanan, İslâm'ın tasavvufî bir yorumudur. İmam Cafer-i Sadık mezhebinin tasavvufî yorumlarını inançlarında işlemişlerdir. Bektaşîlik, Hz. Muhammed'le başlayan, Hz. Ali ve On İki İmamlar'la devam eden, Ahmed Yesevî Ocağı'nda olgunlaşan, 13. yüzyılda yaşayan Hacı Bektaş-ı Velî tarafından yeniden yorumlanan İslamiyet'in Anadolu'daki bir uzantısıdır. Horasan Okulu'nda eğitim alan Hacı Bektaş Velî bu inancı 'Dört Kapı Kırk Makam' öğretisiyle sağlam temeller üzerine oturtmuştur (Gümüşoğlu-Gürzoğlu, 2012: 31).

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda mühim bir yeri olan Bektaşî Tarikatının, devletin büyümesinde de önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin ilk düzenli ve sürekli ordusu olan Yeniçeri Ocağı'nın Bektaşîliğin düşünsel ideolojisiyle kurulduğu bilinmektedir.

Osmanlı döneminde ilk düzenli ve sürekli orduyu kuran padişah Sultan Orhan'dır. Sultan Orhan, sürekli olarak işi askerlik olan orduyu kurduğu zaman, bir rivayete göre bizzat kendisi Sulucakarahöyük'e gelmiş ve Hacı Bektaş-ı Velî'yi ziyaret ederek, teşkil ettiği bu asker ocağına dua etmesini istemiştir. Hünkâr dergâhına gelen askerlerden birinin başına elini koyarak dua etmiştir. Bu sebeptendir ki, Yeniçeri'nin başına giydiği 'börk'ü Hacı Bektaş-ı Velî'nin eli, arkaya sarkan kısmı da; O'nun giydiği hırkanın kolundan kinaye olduğu kabul edilmiştir. Ordunun kendisine bağlanması ve askerinin piri olarak da kabul edilmesinden sonra, Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî, 'Gaziler Serdari' ve 'Alp Erenlerin Serçeşmesi' olarak da anılmaya başlanmıştır (Sezgin, 1991: 195-197).

Bazı kaynaklarda Yeniçeri Ocağı'nı bizzat Hacı Bektaş-ı Velî'nin kurduğu belirtilse de bu doğru değildir. Çünkü Hacı Bektaş-ı Velî 1270-71 yıllarında sır olmuştur. Yeniçeri Ocağı ise 1363'te kurulmuştur (Noyan, 1998: 174).

Hacı Bektaş Veli Velâyetnâmesi'nde Osmanlı-Bektaşî ilişkisi şu şekilde ifade edilmiştir:

*Ol zamanda Şah idi Sultan Murad
Mülk-i Rûm'da idâr idi adli âd
Edrene'i (EdİRne'yi) itmiş idi tahtgâb
Bursa'ya da gelûr idi gâb gâb
Dileğince devrederdi mâh-ü sâl
Devlet-i şemsi bulurdu boş kemâl
Hacı Bektaş'a muhib oldu emir
Kim bilür ceddine virdiydi serir
Şah Osman geydi Bektaş kismetin
Şem'i andan yakup aldı himmetin
Kasdederdi hazretine varaydı
İşğîn öpüp yüzini süreydi (Noyan, 1986: 449).*

Bu dizelerde Osman Gazi'nin Hacı Bektaş-ı Velî'den kisve giyip mürit ve muhib olduğu, Sultan Murad Hüdâvendigâr zamanında sağ olduğu açıklanmaktadır. Diğer taraftan Osmanoğullarına kılıç kuşatanların da Bektaşî büyükleri olduğu söylenmektedir. Yine bu beyitlerde Hacı Bektaş-ı Velî'nin I. Murad zamanında vefat

etmiş olduğu, ancak Osman Gazi'ye Bektaş kisvetini giydirmiş olduğu ve ondan ışığını yakıp himmet aldığı bildirilmektedir. Bu bağlamda, Bektaşî kaynakları Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşunda Hacı Bektaş-ı Velî'nin bizzat etkili olduğunu belirtmektedir. Ancak Osmanlı tarih kaynakları Yeniçeri Ocağı'nın kuruluş tarihi ile Hacı Bektaş-ı Velî'nin yaşadığı dönem arasında bir uyumsuzluk olduğunu ortaya koymaktadır. Neticede, Yeniçeri Ocağı ile Bektaşîlik arasında bir bağın olduğu, ancak bu bağın Hacı Bektaş-ı Velî'den sonra ortaya çıktığını söylemek yerinde olacaktır. Daha sonraki aşamalara bakıldığında da Yeniçerilerin kendilerine Hacı Bektaş-ı Velî'yi pir seçtikleri görülmektedir (Noyan, 1986: 449). Ancak bu, Bektaşîlikle Yeniçerilerin hiçbir bağlantısı olmadığını da göstermez. Hacı Bektaş-ı Velî ile Osmanoğulları arasında bir manevi bağ vardır ki, o da Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve ahi/fütüvvet teşkilatının oluşturulmasında yer alan, her sanat ve mesleğin bir pîre, ocağa nispet edilmesi geleneğinden ileri gelmektedir (Dindi, 2006: 30).

13. yüzyılda kurulan her yeni sınıfın, yaşamış ve geçmiş ya da hayalden doğmuş erenlerden birini kendisine pir sayması fütüvvet temellerindedir. Osmanlı Devleti'nin ilk temsilcileri de fütüvvet yolunda olması münasebetiyle fütüvvetin seyfi (kılıçlı) kolunun teşkilatlanması sonucu ortaya çıkan Yeniçeri Ocağı da Hacı Bektaş-ı Velî'yi kendisine pir seçmiştir. Buradan hareketle Yeniçeriler, ocaklarına 'Hacı Bektaş Ocağı' adını vermişlerdir. Kendileri de 'Hacı Bektaş köçeğiyiz' diye övünmeye başlamışlardır. Bu yüzden halk, onlara Zümre-i Bektaşîyan, Taife-i Bektâşîyan gibi adlar vermiştir. Yeniçeri ağasına da Ağa-yı Bektaşîyan adı verilmiştir. Yeniçerileri sevmeyen, onların zorbalığa varan hareketlerini tasvip etmeyenler ise, onlar için Güruh-ı Bektâşîyan tabirini kullanmışlardır. Bu da gösteriyor ki, halkın gözünde Yeniçerilik, Bektaşîlik demek olmuştur (Gölpınarlı, 1992: 3). Bu tarihi çelişkilere rağmen Bektaşî Ocağı ve Yeniçeri Ocağı arasındaki ilişki ve benzerlik inkâr edilemeyecek derecededir. Yeniçeri Ocağı, Bektaşîliğin ilmi ve manevi terbiyesiyle yetiştirilmiştir.

16. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Hacı Bektaş-ı Velî, Yeniçerilerin piri sayılmıştır. Yeniçeri Kanunnamesi'nde yazılan kurallar ile Bektaşî Ocağı'nın kuralları aynıdır (Aydoğan, 2015: 84). Bu iki ocak arasındaki bağ, 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasıyla son bulmuştur. Sadece İstanbul'da değil bütün ülkede Bektaşî tekkelerinin kapatılması, İstanbul'daki Bektaşî babalarının idam edilmeleri, bir kısmının sürgün edilmesi Yeniçeri Ocağı ile bu ocağın manevi destekçisi Bektaşî Ocağı arasındaki güçlü bağ göstermektedir (Koçu, 1964: 117).

2. 1826 Müdahalesiyle Oluşan Yeni Süreç

Osmanlı Devleti'nin kuruluş devirlerinden itibaren devletin büyüyen bir imparatorluk haline gelmesinde Yeniçeri Ocağı'nın önemli katkısı olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nin 18. yy.dan itibaren zayıflamaya başlaması, toprak kayıpları, askerî başarısızlıklar, ekonomik ve sosyal buhranlar Yeniçeri Ocağı'na karşı tepkileri artırmıştır. Bu gelişmeler Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılarak yeni bir ordunun kurulmasına zemin hazırlamıştır (Daşcıoğlu, 2005: 309).

Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarından itibaren, Bektaşî tarikatına mensup dervişlerle ilk Osmanlı Sultanları arasındaki sıkı bağlar sebebiyle bu tarikat devlet içinde ayrıcalıklı bir yere sahip olmuştur. Sultan II. Mahmud dönemine kadar bu ilişkiler zaman zaman zayıflamakla beraber devam etmiştir. II. Mahmud dönemine gelindiğinde Yeniçerilik ile Bektaşîlik arasındaki maddi ve manevi ilişki Osmanlı Devleti'ni güç durumda bırakmıştır. Yeniçeriler Bektaşî tekkelerinden aldıkları destekle isyan çıkarmaya, kazan kaldırmaya ve başıboş hareket etmeye başlayınca, devlet Yeniçeri Ocağı'yla birlikte Bektaşî tekkelerini de 1826 tarihinde lağvetmiştir. Önce Yeniçeri Ocağı kaldırılmış, ardından da Bektaşî tekkeleri kapatılmıştır (Öz, 1992: 134-135). Bu süreçte binlerce Yeniçeri öldürülmüş, binlercesi ise takibe uğramaktan kurtulamamıştı. Bektaşî babalarının da kimisi öldürülmüş, kimisi ise sürgüne gönderilmişti. İstanbul'dan ilk olarak Rumelihisarı'ndaki Şehitlik tekkesinden Mahmud Baba yedi dervişiyle birlikte Kütahya'ya (BOA, HAT, 502/24676); aynı tekkedeki Seyyid Mehmed Salih, Derviş Hüseyin ve Derviş Ali Kayseri'ye (Kayseri Şer'iye Sicili, nr. 193: 99); Öküz Limanı tekkesinden Ahmed Baba ve Yedikule'de Kazlıçeşme Mehmed Baba tekkesinden Hüseyin Baba ikişer müridiyle Hadim'e (Ahmed Cevdet Paşa, 1309-XII: 183) sürgün edilmişlerdir. Bektaşî sözü 1255 H. (1839 M.) ye kadar söylenmez olmuş, 1255'te Abdülmecid tahta çıkınca yavaş yavaş tekrar varlığını göstermeye başlamış ve 1267 H. (1850 M.)'de vefat eden Halil Revnaki Baba'nın himmeti ile evvela Merdivenköy Şahkulu Sultan Dergâh'ı uyandırılmış, sonra diğer tekkeler ve zaviyeler açılmıştır (Noyan, 1998: 174).

Bektaşî tekkelerindeki babaların bir kısmı Hadim, Birgi, Kayseri gibi ulemanın hakim olduğu yerlere sürülmüştür. II. Mahmud, 11 Ocak 1827 tarihli bir ferman ile Anadolu'daki bütün Bektaşî tekkelerinin türbe mahalleri hariç bütün binalarının yıktırılmasını eşya, emlak ve diğer gelirlerine el konulmasını emretmiştir. Diğer tekkelere ise Ehl-i Sünnete bağlı dervişler gönderilmiştir. Birçok Bektaşî tekkesi

camiiye dönüştürülmüştür. Bektaşî tekkeleri daha çok Nakşibendî tarikatına mensup şeyhlerin idaresine bırakılmıştır (Daşcıoğlu, 2005: 310).

Bektaşî Ocakları'nın toprakları küçük parçalara bölünerek satılmıştır. Sadece Hacıbektaş'taki topraklar istisna tutulmuştur. O sırada Hacı Bektaş tekkesinde postnişin olan Hamdullah Efendi, Amasya'ya sürülmüştür. Yerine Nakşibendî şeyhi Mehmet Sait Efendi atanmıştır. Bu şeyh, Hacı Bektaş Ocağı'na minareli düzgün bir cami yapımı için İstanbul'dan talepte bulunmuş (BOA, HAT, 553/27362) ve bu talep kabul edilmiştir (Sezgin, 2012: 228).

1908'deki II. Meşrutiyet inkılâbından sonra da faaliyetlerine devam eden Bektaşîlik, 1925'te bütün tarikatların, tekke ve zâviyelerin kapatılmasıyla Türkiye'de resmen ortadan kalkmış ise de gerçekte bütün öteki tarikatlar gibi günümüze kadar varlığını sürdürmüştür (Ocak, 1992: 374).

Yeniçeri Ocağı, 17 Haziran 1826 tarihinde kaldırılmış olup bu olaya, “Vaka-i Hayriye” denilmiştir. Vaka-i Hayriye'den 21 gün sonra, yani 8 Temmuz 1826 tarihinde, padişahın da hazır bulunduğu ve Şeyhülislâm Kadızâde Mehmed Tahir Efendi'nin başkanlığında, sünnî meşâyih ve ulemânın katıldığı Bâbüssaâde Camii'nde yapılan toplantıda Sultan İkinci Mahmud, Bektaşîliği yasaklamıştır (Esad Efendi, 2005: 207-221). Bundan sonra, problem çıkaran Bektaşîler ya idam edilmiş ya sürgün edilmiştir. ‘Muhdes’ yani yeni inşa edilmiş (60 yıldan beri yapılmış) olan Bektaşî tekkeleri yıktırılmıştır. Anadolu ve Rumeli'de bulunan ve “kadîm” addedilerek yıktırılmayan Bektaşî tekkelerinden fizikî yapısı elverişli olanlar, ya “ibâd-ı müslimîn için” camii, mescid, mektep ve medreseye dönüştürülmüş veya Nakşibendîlik, Mevlevîlik ve Rufâilîlik gibi ehl-i sünnet tarikat mensuplarına dağıtılmıştır. Tekkelerde bulunan bazı türbelerin “mazanne-i kerâmet olmaları muhtemel olanlara” o memleketin hâkim, müftü ve ulemâsı tarafından dindar bir türbedâr tayin olunarak, durumlarının Dersaadete bildirilmesi, bu işlemlerin yaptırılması için de dindar memurların görevlendirilmesi istenmiştir (Alkan, 2011: 213-223).

Bektaşîliğin merkezi Hacıbektaş'taki Hacı Bektaş-ı Velî Dergâhı bu uygulamadan muâf tutulmuştur. Ancak onun da müstemilatına bir camii yaptırılarak, Nakşîliğin öğretileceği bir Nakşî Tekkesi'ne dönüştürülmüş ve başına da Nakşibendî bir şeyh tayin edilmiştir. Merkez şeyhi ve ‘zamanın çelebisî’ Mehmed Hamdullah Efendi, halkın ‘fesad’ına sebep olduğu gerekçesiyle Amasya'ya sürülmüş yerine Nakşî şeyhlerinden Kayserili Şeyh Mehmed Said Efendi tayin edilmiştir. Merkezdeki

‘zamanın dedebabası’ Sivaslı Mehmet Nebi Dede Baba (1813-1834) sürgün edilmemiş, fakat Nakşî şeyhin gözetimi altında tutulmuştur. Bektaşîlik yasaklandığı zaman, Hacı Bektaş-ı Velî Dergâhı hariç, Bektaşî dergâhlarının bütün mal varlıkları ya ‘ehl-i sünnet’ tarikatlara verilmiş veya hazine yararına müzayede usulü ile satılmıştır. Müstesna vakıf statülü Hacı Bektaş-ı Velî Vakfı’na müdahale edilmemiştir. Mütevelliliğine, vakfın hukukuna uygun olarak Amasya’ya sürgün edilmiş olan Hamdullah Efendi’nin kardeşi Veliyyüddin Çelebi (1772-1828) atanmıştır (Alkan, 2011: 216).

3. Hamdullah Efendi

3.1. Hayatı

II. Mahmud’un, Hamdullah Çelebi hakkında aldığı sürgün kararından önce Çelebi’nin Kırşehir’de kurulan mahkemece yargılandığı bilinmektedir. Mahkeme heyetinin ağır ithamlarına karşın, Hamdullah Efendi idam kararını göze alarak yolundan dönmemiştir. Bu mücadeleci tavrının Alevî-Bektaşî toplumu için ayrı bir önemi vardır. Hamdullah Efendi’nin yargılanması bir trajedidir. Mahkemede Hamdullah Efendi pek çok yersiz ve çirkin suçlamayla karşı karşıya kalmıştır. Bu yargılamanın zabıtları ünlü “Hamdullah Çelebi’nin Savunması” adlı eserde bulunmaktadır. İsmail Özmen ile birlikte kaleme aldığı bu eserde Yunus Koçak, mahkeme zabıtlarının gerçekliğini şu şekilde ifade eder:

“Mahkeme kâtibi Mevlana İsmail Efendi’nin tuttuğu zabıtların yıllar sonra Kırşehir Askerlik Şubesi’nde imhası için yapılan işlem sırasında şube reisi Miralay Ahmet Edip Halim Efendi’nin bu zabıtları yok etmeyip sakladığı ve mirasçılara bıraktığı, mirasçılardan Emekli Kıdemli Astsubay Çavuş Hasan Özdemir’e kaldığı, onun da 1965 yılında Sayın Yunus Koçak’a kelime kelime yazdırıp aktardığı bilgi ve belgelerden oluşmaktadır” (Özmen ve Koçak, 2007: 6).

Bu eserde geçen mahkeme zabıtlarında Hamdullah Efendi, onu yargılayan Kadı’nın meşrebinin ibadette Türkçe dua etmesine, kadın erkek bir arada ibadet etmesine dair anlamsız suçlamalarına, “Mensubu olduğum Gürûh-ı Nâcî toplumu olan bizler İslâm umdelerini yerine kusursuz olarak getiriyoruz... Bizler salât-ı daimdeyiz. Daima Allah’la beraberiz. Salât’ı inkâr etmiyoruz. Cem cemaatimizin toplantısında Türkçe dua ettiğimizi doğrudur... Bizim dergâhlarımızda, Kur’an’da sık sık geçen “ya eyyühelleziyne amenu” ayeti, Allah’ın kadın erkek ayırt etmeden eşitliğe hitabı olarak bilinir. Ayrıca tarihten gelen eşitliğe kabul ederek Hacı Bektaş Velî’nin “Erkek aslan aslan da dişi aslan aslan değil midir? Kadınlar da sizin bir parçanızdır. Onlara cemaatinizde ayırt etmeden şereflice, hürmetlice değer verin.” dediği

sözüne inanarak kadın erkek eşitliğine inanılmıştır.” diyerek cevap vermiştir (Özmen ve Koçak, 2007: 110).

Alevîler ve Bektaşîler arasında ismi saygı ile anılan Hamdullah Efendi, Hacı Bektaş-ı Velî dergâhının 23. postnişini olup 1824 yılında Feyzullah Çelebi'nin Hakk'a yürümesi üzerine Hacı Bektaş-ı Velî Dergâhı'na postnişin olmuş bir Bektaşî şeyhidir. Önce Yeniçeri Ocakları, ardından Bektaşî tekkelerinin kapatılması sonucunda 1827 yılında II. Mahmud tarafından çıkarılan bir fermanla Amasya'ya sürgün edilmiştir (Noyan, 1986: 92-93).

Sürgün kararının ardından Hamdullah Efendi Kırşehir'den Hacıbektaş kasabasındaki evine döndükten sonra, sürgün için evdeki eşyalarını toplayıp denklere hurçlara yerleştirirken bir efkâr gelmiş, Hünkâr Hacı Bektaş Velî'nin türbesini ziyaret edip vedalaştıktan sonra ellerini Allah'a açarak, Ey! Güzel Allah'ım deyip aşağıdaki şiiri söylemiştir (Özmen ve Koçak, 2007: 135).

*Zât-ı pâkînden haberdâr olduğum mudur suçum?
Emrine her dâim boyun eğdiğim midir suçum?
Halk-ı âlem atlas-ı zâbâya gark olmuş gezer
Ben garîbin bu abâyı giydiğim midir suçum* (Ulusoy, 2014: 249).

Hazırlıklarını tamamlayan Hamdullah Çelebi, Kırşehir'e gider mahkemeden sürgün fermanını alır. Kırşehir Kadısı'na ve Şeyhülislam'a vermek üzere bir mektup verir. Mektup içinde bir de deyiş bulunmaktadır (Ulusoy, 2015). Sinan ULUSOY'un bahsettiği deyiş:

*Delâlet demişsin behey sofu ne bâtl insansınız
Gece gündüz ezberiniz keîfîrlü lisânınız
Hüve-l bâkî ne demektir bilmezsin dalâliniz
Hakka râzî ol deyince küsüp darlınsınız* (Ulusoy, 2014: 253).

Sürgün yıllarında, Amasya'da halk arasında dinî sohbetler yapmıştır. Yine onun pek çok keramet gösterdiği anlatılır. Aynı zamanda iyi bir şair olan Hamdullah Çelebi'nin Hakk'a yürümesinden sonra bu çevrede yaşayan Alevîler, 1847 yılında mezarının üzerine bir türbe yaptırmışlardır (Koçak, 2000: 71-77).

Alevî-Bektaşî geleneğinde ve birçok eserde Hamdullah Çelebi'nin vefatının 1836 yılında olduğu bilgisi bulunmaktadır. Fakat iki farklı Osmanlı Arşiv Belgeleri'ne bakıldığında bu bilginin doğru olmadığı düşünülmektedir. Öncelikle Hamdullah Çelebi'nin affedilmek için müracaatta bulunduğu 1840 tarihli (BOA, İ.DH; 32/1518) belge dikkat çekmektedir. 1840 yılında Hamdullah Efendi, affedilmesi için bir müracaatta bulunmuş, on üç seneden fazla süredir sürgünde bulunduğundan hareketle zarurete düştüğünü, vatan-ı asliyesine dönmesinde bir mahzur olup olmadığını sormuştur (Maden, 2013: 91).

13 Ekim 1842 tarihli diğer bir belgede (BOA, C.EV, 26/1294), Hacı Bektaş-ı Veli tekkesi vakfının gelirlerinin on beşte üçünün maaş olarak Hamdullah Çelebi'ye ayrıldığı görülmektedir (Maden, 2013: 92). Bu bilgiler doğrultusunda Hamdullah Çelebi'nin 1836 yılında vefat etmesinin mümkün olmadığı görülmektedir.

Hamdullah Çelebi, 1840 yılında affedilmiş, Hacıbektaş'a gitmesine izin verilmiştir. Ancak memleketi Kırşehir'e dönmeyerek Amasya'da kalmış ve 1846 yılında vefat etmiştir. Vefatının üzerine Amasya'da Pirlar mevkiine defnedilmiş ve 1847 yılında mezarı üzerine türbe yapılmıştır (Maden, 2013: 92).

Halk arasında anlatılan söylentilere göre Hamdullah Çelebi, "Öldüğümde benim türbemi yapın, eğer yaptırmasanız Amasya'yı sel alır" demişti. Ancak Amasya halkı ile vali, bunu önemsemedikleri için türbeyi yapmamışlardır. Bunun üzerine Hamdullah Çelebi'nin ölümünden sonra Amasya'yı büyük bir sel almış ve bu olaydan sonra şimdiki türbe yapılmıştır (Kutanoğlu, 1999: 21). Hamdullah Efendi türbesi, Amasya'da hem Alevî hem de Sünnîler tarafından ziyaret edilmektedir. Türbede tüm kalbiyle inanan ve samimi bir şekilde dua eden insanların duası ile dileğinin kabul olacağı inancı, halk arasında yaygındır. Burada her tür dilek ve sıkıntı için dua edilir ve adak kurbanları kesilir (Kutanoğlu, 1999: 21).

Kare planlı tek kubbeli olarak düzenlenen türbe Amasya'nın Pirlar mevkiinde yer almaktadır. Türbe bir avlu duvarıyla çevrili olup, kuruluk, ocak ve kesim yeri gibi müştemilata da sahiptir (Doğanbaşı, 2001: 105-113). Türbe, değişik zamanlarda orijinal biçiminden uzaklaşacak şekilde tadilata uğramıştır (Menç, 2000: 338). Türbede bir adet de kitabe yer almaktadır. Hamdullah Efendi türbesinin 1263 hicri (1847) tarihli, beş dize halinde ta'lik hatla yazılmış olan kitabenin orijinal metni aşağıya çıkarılmıştır:

1. Postnişin-i âsîtân-ı Hacı Bektâş-ı Velî, hem daği evlâd-ı Hünkâr nesli şahı-ı evliyâ
2. Şübhesiz seyyîd Hüseyn en-nesebi ‘Ali hesab, çâker-i isna ‘aşerem hâdim-i fakr-u fenâ
3. Mazharı feyzi bidâyet-i mürşid-i kâmil idi, oldu mir‘ât-ı kemâli şalîkâne Hâk nemâ
4. Zâhiren etsün ziyâreti kabrini hep zâ‘irân, eşnâ-ı rûhî olsun batınen al-i ‘abâ
5. Çıkdı hâfız çardeh ma‘şum tarih görün, etdi Hamdullah Efendi Hâk deyü ‘azm-i hüdâ

Sene-1263 “1847” (Doğanbaş, 2001: 105-113).

3.2. Edebi Yönü

Hamdullah Çelebi, duygu yüklü bir dünyaya sahip olduğundan dolayı, yüreği ve kalemi güçlü olan şair ruhlu bir Hak âşığıdır. Onun şiirlerinde insan sevgisi başta olmak üzere, Tevhid, Kur’an, Ehl-i Beyt ve On İki İmamlar ön planda yer almaktadır. Amasya’ya sürgüne gelinceye kadar “Hamdullah” mahlasını; sürgünden sonra ise, “Hasretî” mahlasını kullanmıştır. Bu da, memleketi olan Hacıbektaş’a hasretinden dolayı olsa gerektir. Şiirlerinden onun iç dünyasının çok geniş ve zengin olduğu anlaşılmaktadır. Hamdullah Çelebi’nin özellikle miraçlama ve tevhid türündeki deyişleri, Alevî-Bektaşî cemlerinde söylenmektedir (Doğanbaş, 2001: 105-113).

Hamdullah Çelebi, derin tasavvuf kültürüne sahip bir şairdir. “Miraçnâme”si cem ayinlerinde söylenen meşhur bir şiirdir. Konu gereği kullanmaya mecbur olduğu birtakım dinî ve tasavvufî terimler dışında dili oldukça sade, şiir tekniği sağlam bir şairdir (Kaya, 2004). Türkiye’deki kamberler, cem törenlerinde çoğunlukla Şah Hatayî’nin, Feyzullah Çelebi’nin ve Hamdullah Çelebi’nin miraçlamalarını icra ederler (Doğan, 1998: 164).

Hasretî mahlasından anladığımız, muhtemel Amasya’da sürgün günlerinde kaleme aldığı bir şiirinde çektiği sıkıntıların, üzüntülerinin bir gün biteceğini, sürgünde yaşadığı bu zor günleri kış mevsimine benzeterek ve bu kışın sonunda yaz var diyerek ölümü güzel günlerin başlangıcı ve Hakk’a kavuşma olarak gördüğünü ifade etmiştir. Yine aynı şiirindeki bu ifadelerinde bir döngüyü, Alevî-Bektaşî toplumunun ‘Devriye’ inancını görmekteyiz.

*Garip bülbül niçin gamlı yaslısın
Geçer kış günleri yaz var ucunda
Gül açılır gonca ile beraber
Güller solar sonra güz var ucunda* (Ulusoy, 2014: 297).

Sürgününden yedi yıl kadar sonra merkezi hükümete gönderdiği bir arzuhalde, affedilmesi isteğinde bulunup, Amasya'ya bazı kötü niyetli kişilerin iftirası sebebiyle sürgün gönderildiğini dile getirerek, evlat ve akrabalarının yanına gitmesine müsaade edilmesini talep etti. Ayrıca vakıf gelirlerinden faydalanamamasından dolayı fakir düştüğünü, ailesinin perişan olduğunu, hatta günlük yiyeceklere dahi muhtaç duruma geldiklerini belirtti. Ancak şeyhin bu isteğine o tarihte olumlu bir cevap verilmedi (Maden, 2013: 89). Bu zor şartların içinde bile sürgün hayatı boyunca belki de her şeyden çok onu, gönüldeki Hacı Bektaş'a olan özlemi üzmüştür. Bir şiirinden aldığımız şu dörtlük buna en güzel örnektir:

*Feleğin deryâsı derin geçilmez
Ayrılık şerbeti acı içilmez
Çiçekler açılır gönliüm açılmaz
Yaz bahar ayında kışım var benim* (Ulusoy, 2014: 301).

Hamdullah Çelebi şiirlerinde İslâm tarihi içinde önemli yeri olan pek çok olay, kavram ve mekândan söz etmiştir. Alevî-Bektaşî toplumunun inanç felsefesinin temellerini oluşturan olaylar, rol model aldığı tarihi kişiler onun şiirlerinde yer tutar. Hamdullah Efendi, hem ferdi olduğu toplumu bir arada tutan, yol gösterici, rol model bir lider olmuş hem de kendi iç dünyasında sıkıntılarıyla uğraşan, özlem çeken bir birey olmuştur. Şiirlerinden anlaşılacağı üzere bağlı bulunduğu toplum ve bu toplumdaki konumunun ondan beklediği gibi alçak gönüllü bir kişidir.

Alevî-Bektaşî inanç felsefesinin temelini oluşturan “Dört Kapı Kırk Makam” anlayışına Hamdullah Çelebi, Hasretî mahlasıyla kaleme aldığı bir şiirinde yer vermiştir. Bu anlayış Alevî-Bektaşî'nin hem günlük hayatını hem de ahîret hayatını düzenleyen kurallardır.

*Şeriat bâbında hizmet ederken,
 Tarîkat kuşağı çezili geldi.
 Marifette lâm elife giderken
 Hakîkat üstüme düzülü geldi* (Ulusoy, 2014: 294).

Hamdullah Çelebi'nin sürgün edilmesi ve ölümü üzerine de pek çok Hakk âşığı şüirler kaleme almıştır. Âşık Veli, hem büyük saygı ve sevgi duyduğu Hamdullah Efendi'nin sürgün edilmesinden duyduğu üzüntüyü ifade etmek için hem de Anadolu'da yaşayan Alevî-Bektaşî toplumunun önderinden haberdar olması için şu dizeleri kaleme almıştır.

*Bugün mü'minlerin Kerbelâ günü
 Mürvet Pîrim Şâh Velâyet gel yetiş
 Medine'de duyan Uhd'daki ünü
 Mürvet Pîrim Şâh Velâyet gel yetiş
 Çelebi Hamdullah sürgüne gitti
 Zâlim sekbanlar çok kötülük etti
 Aç, yayan, işkence canna yetti
 Mürvet Pîrim Şâh Velâyet gel yetiş* (Ulusoy, 2014: 226).

Sonuç

Şüphesiz ki Osmanlı'nın geniş bir coğrafyada hüküm sürmesini sağlayan Yeniçeri Kurumu ile Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli'nin derin tasavvufî görüşüyle temellerini attığı özellikle Anadolu ve Balkanların Türkleşmesi ve İslamlaşmasında büyük rol oynayan Bektaşî Tarikatı arasında manevi anlamda sıkı sıkıya bağlılık vardır. Bu manevi bağlılık bir kurumu ortadan kaldırırken, diğer kurumun da kaldırılmasının gerekliliğini düşündürecek kadar büyüktür. Vaka-i Hayriye adıyla bilinen, sonucu Yeniçeri Ocağı'nı ve Bektaşîlik Tarikatı'nı kapatmaya giden bu olay, Alevî-Bektaşî tarihi açısından ne kadar önemliyse; Türk tarihi açısından da o derece önem arz etmektedir. Çünkü bu operasyon sonunda Bektaşîliğin büyük bir yara alması, tahrip edilmesi yanında, Osmanlı Devleti'nin de askerî gücü zayıflamış ve bu tarihten sonra askerî başarılar elde edememiştir.

Bektaşîlîğın merkezi Kırşehir/Hacıbektaş postnişîni, evlad-ı Hünkâr Pir Hamdullah Efendi de bu olaylardan nasibini almış ve Amasya'ya sürgüne gönderilmiştir. Hak âşığı Hamdullah Çelebi'nin sürgün edildikten sonra yazdığı şiirlere bakıldığında maddî anlamda zor günler geçirmesine rağmen, onun gönlünde Hacıbektaş'a olan hasretlik ve uğradığı haksızlığa duyduğu üzüntü vardır.

Hamdullah Efendi bilgin bir müşid olması yanında, kalemi güçlü bir Hakk âşığıdır. Hamdullah Çelebi, önceleri "Hamdullah" mahlasını kullanırken sürgünden sonra kaleme aldığı şiirlerinde "Hasretî" mahlasını kullanmıştır. Hasretî, 8'li ölçüde de olmakla birlikte genellikle şiirlerini 11'li hece ölçüsüyle kaleme almıştır. Hamdullah Efendi'nin şiirlerinden derin bir Kur'ân bilgisine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Hasretî, tarikat geleneğini şiirlerine de yansıtmış, dinî terimler dışında şiirlerini sade bir Türkçeyle kaleme almıştır.

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, C.EV, 26/1294.

BOA, HAT, 290/17351; Esad Efendi. *Üss-i Zafer*. 209.

BOA, HAT, 293/17438; Ahmed Lütfi Efendi. *Tarih-i Lütfi*. C. I., 178.

BOA, HAT, 502/24676.

BOA, HAT, 553/27362.

BOA, İ.DH; 32/1518.

BOA, MAD, 772. 266.

BOA, MAD, 9771. 79.

BOA, MAD, 9771. 79; MAD, 9775. 15.

BOA, Mühimme-i Asakir Defteri, nr. 26. 61.

B. Milli Kütüphane

Şer'îye Sicilleri

Kayseri Şer'îye Sicili, nr. 193. 99.

C. Kaynak Eserler

AHMED CEVDET PAŞA. *Tarih-i Cevdet*. C. XII, 183.

AHMED RIFKI. *Bektaşî Sırrı*. C. II, 92, 111.

ALKAN, Mustafa (2011). "Hacı Bektaş-ı Velî Tekkesine Nakşibendî Bir Şeyhin Tayini: Merkezi Bir Dayatma ve Sosyal Tepki?". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. S. 57, 213-223.

ALTINOK, Baki Yaşa (1998). *Alevîlik-Hacı Bektaş Velî-Bektaşîlik*. Ankara: Oba Kitabevi.

AYDOĞAN, Rafet (2015). *Osmanlı Toprak Düzenlerinin Mezheplere Etkisi*. Ankara: Kurgu Kültür Merkezi Yayınları.

DAŞCIOĞLU, Kemal (2005). "Yeniçeri Ocağı ve Bektaşî Zaviyelerinin Kapatılması". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. S.34, 307-315.

DİNDİ, Emrah (2006). *Hacı Bektaş-ı Velî'de Kur'an Anlayışı*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

DOĞAN, Gürani (1998). *Alevîlik'te Ön Bilgiler ve Cem, Zakirlik*. İstanbul: Can Yayınları.

DOĞANBAŞ, Muzaffer (2001). "Amasya Yöresi Alevî Ziyaretgâhları". *Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. S.17, 105-113.

ESAD, EFENDİ (2005). *Üss-i Zafer -Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair-*. Haz. Mehmet Arslan. İstanbul: İstanbul Kitabevi.

GÖLPINARLI, Abdülbaki (1992). *Alevî Bektaşî-Nefesleri*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

- GÜMÜŞOĞLU, Dursun ve Gürzoğlu, Ali Rıza (2012). *Bektaşilik İlm-i Hâli*. İstanbul: Hoşgörü Yayınları.
- KAYA, Doğan (2004). *Aşık Hasret ve Şiirleri*. Çukurova Üniversitesi, Türkoloji-Makale Bilgi Sistemi, 2004, Kayıt no: 12631
- KILIÇ, Filiz ve Kökel, Coşkun (2006). “Bektaşilik Üzerine Değerlendirmeler ve Çalçakırlar Köyü Örneğinde Bektaşî Kültürü”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. S. 40, 1-13.
- KOÇAK, Yunus (2000). “Hamdullah Çelebi”. *Yol Dergisi*. C. VI. 71-77.
- KOÇU, Reşat, Ekrem (1965). *Yeniçeriler*. İstanbul: Koçu Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, Fuat (1966). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- KUTANOĞLU, Rasime (1999). *Amasya İli Evliyaları*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi, Samsun.
- MADEN, Fahri (2013). *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yasaklı Yılları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- MUHAMMED MOVAKO (1999). “Arnavutluk'ta Bektaşî Edebiyatı”. Çev. Mürsel Öztürk. *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. S. 10, 51.
- MENÇ, Hüseyin (2000). *Tarih İçinde Amasya*. Ankara: Net Ofset Matbaacılık.
- NOYAN, Bedri (1986). *Hacı Bektaş Veli Velâyetnâmesi (İlk Velâyetnâme)*. İstanbul: Doğu Yayınları.
- NOYAN, Bedri (1998). *Alevilik Bektaşilik Nedir*. Ankara: Ardıç Yayınları.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1992). “Bektaşilik”. *İslam Ansiklopedisi*. C. 5, 374.
- ÖZ, Baki (1992). *Osmanlı'da Alevî Ayaklanmaları*. İstanbul: Ant Yayınları.
- ÖZMEN, İsmail ve Koçak, Yunus (2007). *Hamdullah Çelebi'nin Savunması (Bir İnanç Abidesinin Çileli Yaşamı)*. Ankara: Belen Ofset.
- SEZGİN, Abdülkadir (1991). *Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik*. İstanbul: Sezgin Neşriyat.
- SEZGİN, Abdülkadir (2012). *Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik*. 6. Basım. Ankara: Akçağ Yayıncılık.
- ULUSOY, A. Celalettin (1986). *Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Alevî-Bektaşî Yolu*. Hacıbektaş.
- ULUSOY, A. Celalettin (2014). *Pir Dergâbından Nefesler/Hacı Bektaş Çelebilerinin Deyişleri. (Genişletilmiş İkinci Baskı)*. Ankara: Ürün Yayınları.
- ULUSOY, Sinan (2015). “Hamdullah Çelebi Anma Mubabbet ve Dinletisi”. Erişim Tarihi: 03.12.2016. <https://www.youtube.com/watch?v=6y1AVxpFYWk>